

ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕРЖАВНОГО РЕАГУВАННЯ НА ЗАГРОЗИ ВІЙСЬКОВО- СОЦІАЛЬНІЙ БЕЗПЕЦІ В КОНТЕКСТІ ЗАВДАНЬ ПОЛІТИКИ РЕІНТЕГРАЦІЇ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ: ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

Іванова В. М.

ВСТУП

В Стратегії національної безпеки України визначено, що метою агресивних дій росії є виснаження української економіки і підлив суспільно-політичної стабільності, що насамкінець може призвести до знищення Української держави і захоплення її території.¹ Аналіз перебігу подій російсько-української війни й оцінка безпекової ситуації в Україні дозволяє констатувати, що наразі спостерігається тенденція різкого зростання загроз військово-соціальній безпеці України.² Така ситуація, що склалася породжує перешкоди для досягнення цілей державної політики України в умовах воєнного стану та в період повоєнного відновлення загалом, й реінтеграції військовослужбовців, зокрема.

Одним із завдань практики державного військового управління України є своєчасне й адекватне державне реагування на загрози військово-соціальній безпеці у Збройних Силах України (далі – ЗСУ), що, в свою чергу вимагає:

виявлення викликів та загроз військово-соціальній безпеці;

розробки заходів та інструментарію державного реагування на виявлені загрози військово-соціальній безпеці.

Ця обставина й визначає зв'язок загальної проблеми досягнення цілей державної політики України в умовах воєнного стану та в період повоєнного відновлення з найбільш важливими науково-прикладними та практичними завданнями інформаційно-аналітичного забезпечення політики реінтеграції військовослужбовців. Ці завдання уявляються надзвичайно відповідальними. Адже затримка у зміні традиційних підходів до забезпечення військово-соціальної безпеки у ЗСУ гальмує процеси реінтеграції військовослужбовців і насамкінець може призвести до зриву цього процесу. Такий стан справ буде негативно впливати на:

ефективність сектору безпеки і оборони України і відповідно буде ускладнювати успішну реалізацію Стратегії національної безпеки України;

рівень морально-психологічного потенціалу ЗСУ загалом, й рівень мотиваційної готовності військовослужбовців до збройного захисту та психологічної стійкості до виконання бойових завдань;

¹ Про Стратегію національної безпеки України, Указ Президента України від 14.09.2020 р. № 392/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0005525-20#Text>

² Іванова В.М., Шевченко М.М. Державне реагування на загрози військово-соціальній безпеці в Збройних Силах України. *Досвід застосування збройних сил у світових війнах і воєнних конфліктах XX – початку XXI ст.: тенденції та закономірності*: матеріали міжвузівського науково-практичного семінару (Київ, 22 травня 2025 р.). Київ: ЦП «Компринт», 2025. Вип. 14. С. 266-276.

рівень військово-соціальної напруженості у ЗСУ та суспільно-політичну стабільність в країні.

На підставі аналізу актуальних досліджень і наукових публікацій³ можна дійти висновку, що проблеми забезпечення військово-соціальної безпеки поступово привертають увагу фахівців із державного та військового управління, економістів, соціологів та політологів. Водночас, залишаються недостатньо вивченими проблеми, що спричинені фундаментальними протиріччями:

між необхідністю здійснення професіоналізації армії за стандартами НАТО та знаннями реальних шляхів та умов процесу впровадження військово-соціальних стандартів НАТО у вітчизняну практику гарантування військово-соціальної безпеки в українському війську;

між існуючою системою умов та чинниками забезпечення військово-соціальної безпеки українського війська та необхідними умовами і чинниками, що забезпечують престижність військової служби;

між нагальною потребою забезпечення військово-соціальної безпеки українського війська та кризовим станом вітчизняної економіки, рівнем військово-економічним потенціалом України;

між рівнем реальних загроз військово-соціальній безпеці в українському війську в умовах зовнішньої агресії РФ та можливостями органів державного військового управління щодо своєчасного та адекватного реагування на виявлені загрози.

Саме тому актуальність наукового дослідження визначається важливістю пошуку шляхів удосконалення інформаційно-аналітичного забезпечення державного реагування на загрози військово-соціальній безпеці українського війська, що сприятиме розв'язанню проблем своєчасного та адекватного реагування на виявлені загрози військово-соціального характеру, гарантуванню суспільно-політичної стабільності в країні та реінтеграції військовослужбовців як одного із напрямків державної політики України в умовах воєнного стану та в період повоєнного відновлення.

³ Голота О.П. Фінансове забезпечення соціальної сфери Збройних Сил України в умовах їх реформування: автореф. дис. . на здобуття наук. ступеня: спец. : 08.00.08. «Гроші, фінанси і кредит». Київ, 2008. 17 с.; Гошовська В. Соціальна домінанта національної безпеки: актуальні проблеми. Київ: Вижавничий Дім «Корпорація», 2004. 196 с.; Дацюк І. П. Механізми соціального захисту військовослужбовців у трансформаційному суспільстві: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня: спец. 25.00.02. «Механізми державного управління» / ІХРІНАДУ. Харків, 2010. 23 с.; Реагування на кризові ситуації у сфері оборони: теорія і практика : монографія / [Коваль М.В., Телелим В.М., Артамощенко В.С. та ін.] / за аг. ред. М.В. Ковалю. Київ: НУОУ, 2026. 396 с.; Іванова В.М., Шевченко М.М. Державне реагування на загрози військово-соціальній безпеці в Збройних Силах України. *Досвід застосування збройних сил у світових війнах і воєнних конфліктах ХХ – початку ХХІ ст.: тенденції та закономірності*: матеріали міжвузівського науково-практичного семінару (Київ, 22 травня 2025 р.). Київ: ЦП «Компринт», 2025. Вип. 14. С. 266-276.; Іванова В.М. Паспортизація загроз військово-соціальній безпеці України. *Виклики національній безпеці України: соціальний вимір : матеріали круглого столу* (Київ, 11 листопада 2025 року, м. Київ) / за заг. ред. Л.Г. Комахи, Г.П. Ситника, Н.Г. Клименко. Київ : Навч.-наук. ін.-т публ. упр. та держ. служби Київ. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка, 2025. С. 34-37.; Шевченко М.М. Контури військово-соціальної безпеки в українському війську: нові контексти та інтерпретації. *Проблеми соціальної роботи: філософія, психологія, соціологія*. 2016. №2 (8). С. 203-214.

Актуальність теми наукового дослідження зумовлена також ще й тим, що державні службовці та фахівці-управлінці в органах державного військового управління, які безпосередньо залучені до процесу формування гуманітарної, інформаційної, соціальної політики в ЗСУ, мають недостатню методологічну та прогностичну культуру. Наслідком цього є досить посередній науковий рівень планування та державно-управлінської діяльності в питаннях забезпечення військово-соціальної безпеки в українському війську.

Метою розділу є обґрунтування пропозицій щодо удосконалення інформаційно-аналітичного забезпечення державного реагування на загрози військово-соціальної безпеки в контексті завдань політики реінтеграції військовослужбовців.

1. Уточнення категоріально-понятійного апарату проблематики військово-соціальної безпеки

Сьогодні категоріально-понятійний апарат проблематики військово-соціальної безпеки динамічно розвивається.

Аналіз результатів наукових досліджень⁴ дає підстави констатувати наступне:

відсутність системності в розробленні категорійно-понятійного апарату проблематики реагування на загрози та кризові ситуації у сферах оборони, воєнної політики, військового будівництва України;

наявність розбіжностей у термінології;

відсутність чіткого розмежування термінів за їхнім обсягом і значенням.

Актуальність дослідження проблем удосконалення понятійно-категоріального апарату військово-соціальної безпеки зумовлена нагальною потребою функціонування системи військово-соціальної безпеки у науково обґрунтованій термінології.

Під поняттям «військово-соціальна безпека» пропонуємо розуміти стан захищеності професійних, духовних, морально-психологічних, інтелектуальних та інших цінностей і якостей військовослужбовців та військових колективів, що забезпечує успішне виконання завдань за призначенням по протидії загрозам воєнного характеру.⁵

Похідними військово-соціальної безпеки є: військово-професійна безпека; соціальна безпека військовослужбовців; гуманітарна безпека військовослужбовців; військово-психологічна безпека; безпека військової служби, військово-інформаційна та інші види безпеки.⁶

⁴ Реагування на кризові ситуації у сфері оборони: теорія і практика : монографія / [Коваль М.В., Телемін В.М., Артамошенко В.С. та ін.] / за аг. ред. М.В. Ковалю. Київ: НУОУ, 2026. С. 58.

⁵ Іванова В.М., Шевченко М.М. Державне реагування на загрози військово-соціальної безпеки в Збройних Силах України. *Досвід застосування збройних сил у світових війнах і воєнних конфліктах ХХ – початку ХХІ ст.: тенденції та закономірності*: матеріали міжвузівського науково-практичного семінару (Київ, 22 травня 2025 р.). Київ: ЦП «Компринт», 2025. Вип. 14. С. 267.

⁶ Шевченко М.М. Контури військово-соціальної безпеки в українському війську: нові контексти та інтерпретації. *Проблеми соціальної роботи: філософія, психологія, соціологія*. 2016. №2 (8). С. 203-214.

Під соціальною безпекою військовослужбовців пропонуємо розуміти:

1) стан гарантованої правової та інституційної захищеності життєво важливих соціальних інтересів військовослужбовців та членів їх сімей від зовнішніх та внутрішніх загроз;

2) стан коли значення критеріїв соціальної захищеності військовослужбовців та членів їх сімей перебувають не нижче порогових значень, що становлять загрозу для соціальної безпеки країни.⁷

Під поняттям «інституційна криза системи військово-соціальної безпеки» будемо розуміти ситуацію, коли мають місце:

розриви у функціонуванні системи військово-соціальної безпеки, метою якої є гарантування захищеності професійних, духовних, морально-психологічних, інтелектуальних та інших цінностей і якостей військовослужбовців й військових колективів, що гарантує успішне виконання завдань за призначенням по протидії загрозам воєнного характеру;

втрати системою військово-соціальної безпеки стійкості й рівноваги. При цьому ситуація має зворотній характер як результат своєчасного й адекватного даній ситуації кризового реагування держави.⁸

Наслідками реалізації інституційної кризи системи військово-соціальної безпеки можуть бути:

низький рівень військово-соціальної безпеки;

низький рівень мотиваційної готовності військовослужбовців до збройного захисту держави.

Під поняттям «кризи військово-медичного характеру» будемо розуміти кризи в питаннях медичного забезпечення військ (сил) в частині їх впливу на соціальну безпеку⁹, а саме:

а) криза військово-медична – реальна загроза порушення штатного режиму функціонування системи медичного забезпечення та охорони здоров'я військовослужбовців;

б) інституційна криза управління системою медичного забезпечення військ – це реальна загроза порушень у функціонуванні системи медичного забезпечення, яка виникла унаслідок:

ухвалення неефективних управлінських рішень у військово-медичній сфері та недосконалої структурно-функціональної побудови системи управління у цій сфері;

⁷ Іванова В.М., Шевченко М.М. Державне реагування на загрози військово-соціальній безпеці в Збройних Силах України. *Досвід застосування збройних сил у світових війнах і воєнних конфліктах XX – початку XXI ст.: тенденції та закономірності*: матеріали міжвузівського науково-практичного семінару (Київ, 22 травня 2025 р.). Київ: ЦП «Компринт», 2025. Вип. 14. С. 267-269.

⁸ Іванова В.М. Паспортизація загроз військово-соціальній безпеці України. *Виклики національній безпеці України: соціальний вимір: матеріали круглого столу* (Київ, 11 листопада 2025 року, м. Київ) / за заг. ред. Л.Г. Комахи, Г.П. Ситника, Н.Г. Клименко. Київ: Навч.-наук. ін.-т публ. упр. та держ. служби Київ. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка, 2025. С. 34-37.

⁹ Іванова В.М. Паспортизація загроз військово-соціальній безпеці України. *Виклики національній безпеці України: соціальний вимір: матеріали круглого столу* (Київ, 11 листопада 2025 року, м. Київ) / за заг. ред. Л.Г. Комахи, Г.П. Ситника, Н.Г. Клименко. Київ: Навч.-наук. ін.-т публ. упр. та держ. служби Київ. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка, 2025. С. 34-37.

руйнування каналів комунікації та взаємодії із єдиною системою управління військами.

Наслідком реалізації кризи військово-медичного характеру може стати інституційна неспроможність системи медичного забезпечення військ (сил) виконати завдання за призначенням.

Дослідження військово-соціальної безпеки дозволяють визначати найвагоміші загрози з огляду на те, що безпека в соціальній сфері по суті інтегрує деякі загрози, що стосуються інших сфер життя держави. Загрози (у деяких авторів – ризики: термін застосовується як синонім) соціальної безпеки не можна розглядати як нерозвинуті загрози, не кожний ризик переростає в загрозу. Важливо не допустити переростання виклику в загрозу, оскільки завчасне її попередження ефективніше, ніж ліквідація наслідків її реалізації.

2. Ризики виникнення загрози військово-соціальної безпеці

Управління соціальними ризиками вважається основою соціального захисту населення й розглядається як його мета.¹⁰ Саме тому, маємо потребу у врахуванні їх для попередження погіршення умов забезпечення соціальної безпеки військовослужбовців.

Відповідно до класифікації соціальних ризиків щодо ступеня типовості соціальних ризиків та причини їх виникнення, у вітчизняному науковому дискурсі ризики соціальної безпеці військовослужбовців згруповано у такі види:

загальносоціальні, які можна поділити на загальнопоширені (хвороба, непрацездатність, материнство, сімейні витрати, безробіття, старість, загибель, смерть, вдовство);

незагальнопоширені, які кожна держава визначає самостійно (скорочення укомплектованості військових частин в ході реформування збройних сил; різке зниження загальноосвітнього рівня призовного контингенту; падіння престижу військової служби;

погіршення матеріально-побутових умов військовослужбовців;

втрата значної частини стимулів до військової служби;

недостатньо чітке нормативно-правове регулювання порядку мобілізації, несення служби, взаємовідносин у військовому колективі, прав і відповідальності військовослужбовців;

професійні, зумовлені негативними чинниками військової служби, що призводять до травматизму, професійних захворювань, загибелі;

державно-політичні, пов'язані з воєнними діями, політичними репресіями;

техногенні та екологічні (аварії та катастрофи на військових об'єктах).¹¹

Дію соціальних ризиків соціальної безпеці військовослужбовців посилюють ризики несоціального характеру, а саме:

загострення воєнно-політичної ситуації навколо держави;

несприятливі соціально-економічні та політичні зміни;

¹⁰ Гошовська В. Соціальна домінанта національної безпеки: актуальні проблеми. Київ: Видавничий Дім «Корпорація», 2004. 196 с.

¹¹ Шевченко М.М. Контури військово-соціальної безпеки в українському війську: нові контексти та інтерпретації. *Проблеми соціальної роботи: філософія, психологія, соціологія*. 2016. №2 (8). С. 203-214.

нестабільність чинного законодавства, коливання ринкової кон'юнктури; обмеженість або неповнота інформації про динаміку макроекономічних змін, тінізацію економіки тощо.¹²

Деякі ризики одночасно впливають на декілька факторів та різні показники соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей. Розподіл соціальних ризиків за загальним рівнем впливу на соціальний захист військовослужбовців та членів їх сімей представлено в таблиці 1.¹³

Стан соціальної безпеки військовослужбовців визначається сучасним характером внутрішніх та зовнішніх загроз в їх загальному вигляді. Загроза у широкому розумінні – це будь-який намір, можливість здійснити фізичну, матеріальну чи іншу шкоду суспільним чи особистим інтересам. Враховуючи той факт, що система загроз військово-соціальній безпеці досить широка, в даному дослідженні зупинимося лише на її соціальній складовій як найбільш небезпечній через можливість виникнення соціальної напруженості в ЗСУ, яка, в свою чергу, детермінована процесами політичної, економічної та соціальної сфер українського суспільства.

Виходячи з реальної ситуації в ЗСУ у процесі їх участі у воєнних діях в ході російсько-української війни (низький рівень соціальної безпеки військовослужбовців, наслідком чого стало скептичне ставлення наявних категорій військовослужбовців та мобілізованих людських резервів до перспектив військової служби, ухиляння від призову і навіть дезертирство), можна констатувати, що соціальним загрозам передують соціальні протиріччя.¹⁴

В соціальній сфері ЗСУ причиною виникнення протиріч стає розрив між декларуванням повноцінного соціального захисту військовослужбовців і членів їх сімей та їхньою реальною беззахисністю.

Соціальні протиріччя часто приводять до соціальної напруженості та соціальних конфліктів, які рельєфно проявляються у політичній, соціальній та власне у військовій сферах.

¹² Іванова В.М., Шевченко М.М. Державне реагування на загрози військово-соціальній безпеці в Збройних Силах України. *Досвід застосування збройних сил у світових війнах і воєнних конфліктах XX – початку XXI ст.: тенденції та закономірності*: матеріали міжвузівського науково-практичного семінару (Київ, 22 травня 2025 р.). Київ: ЦП «Компринт», 2025. Вип. 14. С. 267-269.

¹³ Іванова В.М., Шевченко М.М. Державне реагування на загрози військово-соціальній безпеці в Збройних Силах України. *Досвід застосування збройних сил у світових війнах і воєнних конфліктах XX – початку XXI ст.: тенденції та закономірності*: матеріали міжвузівського науково-практичного семінару (Київ, 22 травня 2025 р.). Київ: ЦП «Компринт», 2025. Вип. 14. С. 267-269.

¹⁴ Шевченко М.М., Кочерга Д.А. Кризи, що загрожують національній безпеці України та національна рамка реагування на них. *Досвід застосування збройних сил у світових війнах і воєнних конфліктах XX – початку XXI ст.: тенденції та закономірності*: матеріали міжвузівського науково-практичного семінару (Київ, 25 травня 2023 р.). Київ: ЦП «Компринт», 2023. Вип. 12. С. 284-310.

Таблиця 1

**Вплив соціальних ризиків на фактор соціального захисту
військовослужбовців та членів їх сімей**

№ п/п	Показник и соціальног о захисту	Фактори впливу на показник соціального захисту військовослужбовців (в/с) та членів їх сімей	Соціальні ризики
1	Індекс здоров'я	1) Чисельність хронічно хворих; 2) чисельність травмованих під час виконання службових та бойових завдань; 3) чисельність інвалідів; 4) загальна кількість зареєстрованих випадків захворювань.	Ризик травматизму під час виконання службових та бойових завдань (фактори 1-4); ризик загальної захворюваності (фактори 1-4); ризик інвалідності (фактори 1-4).
2	Забезпечен ість житлом	Забезпеченість житлом у середньому на одного в/с.	Ризик втрати житла внаслідок пожежі; ризик втрати житла внаслідок аварії та катастрофи на військових об'єктах; ризик втрати роботи.
3	Коефіцієнт природног о приросту населення	1) Чисельність народжених; 2) чисельність померлих.	Ризик смертності; ризик аборту.
4	Коефіцієнт кваліфікаці йного рівня освіти в/с та членів їх сімей	Чисельність в/с та членів їх сімей: 1) з базовою (середньою) освітою; 2) з середньою професійною освітою; 3) з неповною вищою освітою; 4) з вищою освітою.	Ризик втрати роботи (фактори 2, 3, 4);
5	Рівень доходів в/с та членів їх сімей	1) Грошове забезпечення / заробітна плата; 2) прибуток, змішаний дохід та дохід від власності; 3) соціальні допомоги та інші одержані поточні трансфери.	Ризик втрати роботи (фактори 1, 3); ризик травматизму під час виконання службових та бойових завдань (фактор 3); ризик загальної захворюваності (фактор 1); ризик інвалідності (фактор 2); ризик втрати годувальника (фактор 3).
6	Рівень зайнятості в/с та членів їх сімей	1) Рівень безробіття серед в/с та членів їх сімей; 2) рівень працевлаштування в/с, котрі мають намір укласти контракт і безробітних членів сімей в/с; 3) рівень попиту на робочу силу в збройних силах, %.	Ризик втрати роботи (фактори 1, 2, 3); ризик інвалідності (фактор 3); ризик загибелі під час виконання службових та бойових завдань (фактор 3).

Пропонуємо виокремити наступні показники (загрози) зростання військово-соціальної напруженості в ЗСУ, що може призвести до соціального збурення та високого ступеня ризику невиконання завдань за призначенням:¹⁵

а) у політичній сфері:

розчарування і падіння довіри до влади;

протиріччя в органах державної влади (Президент – Верховна Рада – Кабінет Міністрів);

протиріччя між воєнно-політичним керівництвом України;

погіршення керованості державою;

зростання розколу в суспільстві;

зростання корупції у вищих ешелонах влади;

протиріччя між прибічниками та противниками зовнішньополітичної інтеграції України до ЄС, воєнно-політичної інтеграції до НАТО;

протиріччя між прибічниками та противниками ідеї чинення збройного спротиву російській агресії до остаточної перемоги над росією;

нагнітання антидержавницьких, сепаратистських, екстремістських настроїв у Збройних Силах України;

б) у соціальній сфері:

зростання цін на енергоносії, транспорт, промислові та продовольчі товари, комунальні послуги, ліки і т.д.;

зростання цін на дитячі товари і розходи на утримання дітей;

зростання протестного потенціалу в суспільстві;

загострення криміногенної ситуації;

зростання безробіття;

незадовільне медичне та правове забезпечення населення країни;

погіршення санітарно-епідеміологічної обстановки;

падіння рівня життя основної маси населення;

падіння купівельної спроможності населення;

зростання корупції і бюрократії;

в) у сферах державного військового управління і військового управління:

розчарування і падіння довіри до командного складу ЗСУ та командирів окремих частин;

зростання невдоволення професійним рівнем військового управління в ході ведення бойових дій;

зростання невдоволення бюрократичними перепонами в процесі оформлення статусу учасника бойових;

зростання невдоволення воєнно-політичним курсом керівництва Міністерства оборони України;

корупція і фінансові махінації в збройних силах;

протиріччя в органах державного військового управління і військового управління;

¹⁵ Іванова В.М., Шевченко М.М. Державне реагування на загрози військово-соціальній безпеці в Збройних Силах України. *Досвід застосування збройних сил у світових війнах і воєнних конфліктах XX–початку XXI ст.: тенденції та закономірності*: матеріали міжвузівського науково-практичного семінару (Київ, 22 травня 2025 р.). Київ: ЦП «Компринт», 2025. Вип. 14. С. 267-269.

г) у військово-соціальній сфері:
зростання невдоволення рівнем грошового забезпечення військовослужбовців;
зростання невдоволення військово-соціальними відносинами в армійському середовищі;
зростання невдоволення рівнем забезпечення військовослужбовців військовою формою та засобами індивідуального захисту;
зростання невдоволення рівнем матеріально-технічного забезпечення частин, що залученні до виконання завдань за призначенням в зоні бойових дій;
зростання невдоволення побутовими умовами військовослужбовців;
застій у вирішенні житлової проблеми військовослужбовців та членів їх сімей;
падіння престижу військової служби;
зростання невдоволення пенсійним забезпеченням;
зростання невдоволення соціальною несправедливістю в процесі надання статусу учасника бойових дій.

3. Передумови виникнення та динаміка розвитку кризових та надзвичайних ситуацій суспільно-політичного характеру у війську

У ЗСУ можуть бути різні за рівнем соціального збурення ситуації (кризові та надзвичайні ситуації), тобто рівні соціального невдоволення, соціального протесту, які мають різний потенціал загроз військово-соціальній безпеці. Тому соціальне збурення можна розглядати як індикатор, а той чи інший рівень вказаного збурення – як інтегральний вимір загроз військово-соціальній безпеці, що породжують кризові та надзвичайні ситуації суспільно-політичного характеру в українському війську.

На рис. 1 представлено результати аналізу передумов виникнення і розвитку кризових та надзвичайних ситуацій суспільно-політичного характеру у збройних силах, а саме встановлено залежність між рівнями військово-соціальної напруженості та фазами розгортання соціального конфлікту у війську.¹⁶

Типовий графік динаміки військово-соціальної напруженості під час загострення військово-соціальних протиріч, дає змогу визначити цілі державного реагування на загрози військово-соціальній безпеці, а також розробити заходи щодо профілактики та запобігання вказаним загрозам.

На графіку можна визначити такі зони:

А – зона фонові напруженості, де військово-соціальна напруженість має безсистемний характер і перебуває в межах «норми» (стабільний стан) – до моменту перевищення фонові напруженості (t_1) та після моменту повернення до неї (t_5). Існування рівня фонові напруженості (H_f) обумовлюється неможливістю повністю задовольнити постійно зростаючі соціальних потреби військовослужбовців та членів їх сімей. В цій зоні можливе виникнення соціальних сплесків – одиничних, короткочасних явищ, пов'язаних із різким погіршенням ситуації в одній із сфер військово-соціальної безпеки, які швидко минають. Такі неорганізовані, спонтанні форми прояву незадоволення, занепокоєності у зв'язку з порушенням звичного

¹⁶ Іванова В.М., Шевченко М.М. Державне реагування на загрози військово-соціальній безпеці в Збройних Силах України. *Досвід застосування збройних сил у світових війнах і воєнних конфліктах XX–початку XXI ст.: тенденції та закономірності*: матеріали міжвузівського науково-практичного семінару (Київ, 22 травня 2025 р.). Київ: ЦП «Компринт», 2025. Вип. 14. С. 267-269.

порядку речей на фоні відносно прихованого зростання загального невдоволення військовослужбовців та членів їх сімей не мають явного продовження та затухають (проходять) після застосування відповідних заходів (задоволення потреб, відновлення соціальних прав тощо).

В – зона військово-соціальної кризи, тобто поступового зростання військово-соціальної напруженості до її критичного рівня ($H_{кр}$) – від моменту перевищення фонової напруженості (t_1) до моменту інциденту (t_2). t_2 – це точка інциденту, з якої починається лавиноподібне зростання військово-соціальної напруженості. У цій зоні відбувається зародження військово-соціального конфлікту. Під інцидентом розуміється привід для загострення військово-соціальної ситуації, після якого конфлікт набуває невідворотного характеру.

С – зона розгортання надзвичайної ситуації суспільно-політичного характеру у війську, це різкого зростання соціальної напруженості, що відповідає розвитку військово-соціального конфлікту. За час від моменту інциденту (t_2) до моменту надзвичайного стану (t_3) військово-соціальна напруженість досягає свого найвищого рівня (H_{max}). У зазначеному часовому інтервалі, крім інциденту, знаходиться ще одна критична точка – соціальний вибух, який відбувається після досягнення певного порогу. Після перевищення рівня військово-соціальної напруженості ($H_{пор}$), напруженість набуває вибухонебезпечного характеру та здатна вибухнути при наявності відповідних соціальних детонаторів.

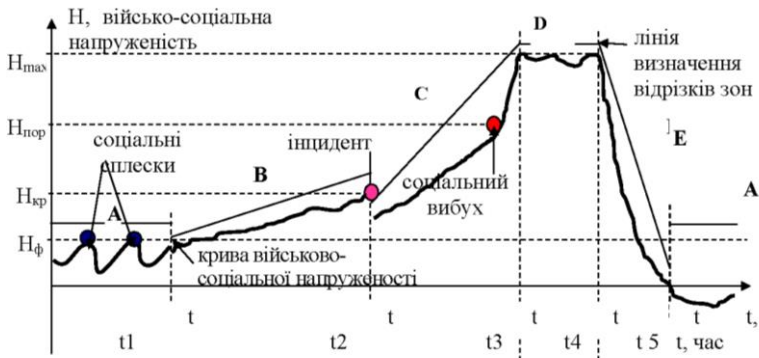

Рис. 1. Типовий графік динаміки військово-соціальної напруженості в ході розгортання соціального конфлікту у війську

D – зона піку військово-соціальної напруженості – кульмінація військово-соціального конфлікту. В інтервалі від моменту розгортання надзвичайного стану (t_3) до моменту спаду напруженості (t_4) відсутні будь-які суттєві тенденції у бік зростання або зниження військово-соціальної напруженості. Надзвичайний стан суспільно-політичного характеру у війську характеризується порушенням суспільно-політичної стабільності у війську, руйнуванням морально-психологічного потенціалу збройних сил, стрімким падінням рівня мотиваційної готовності військовослужбовців до

збройного захисту Батьківщини та їхньої психологічної стійкості в ході виконання бойових завдань, і проявляється в масовому незадоволенні військовослужбовців своїм соціальним становищем. Після досягнення піку військово-соціальний конфлікт або розв'язується, або переходить в іншу форму.

Е – зона зниження військово-соціальної напруженості – урегулювання конфлікту. Від моменту спаду напруженості (t_4) до моменту повернення до фонові напруженості (t_5) існує стійка тенденція до зменшення рівня військово-соціальної напруженості. Нахил кривої графіку залежить від характеру розв'язання військово-соціального конфлікту.

Фоновий рівень військово-соціальної напруженості присутній постійно, що обумовлено постійно існуючими соціальними протиріччями у військово-соціальній системі. Зростання рівня військово-соціальної напруженості, що детерміновано певними чинниками, призводить до виникнення військово-соціальних конфліктів. Насамкінець така ситуація може перерости у надзвичайні ситуації соціально-політичного характеру у війську.

Водночас, підвищена військово-соціальна напруженість може слугувати каталізатором подальшої ескалації військово-соціального конфлікту, що може реалізовуватися в окремих актах непокори військовослужбовців своїм командирам, у дезертирстві та ін. Соціальними детонаторами у такому разі можуть виступають несвоєчасні або неадекватні дії органів військового управління, діяльність різноманітних громадсько-політичних та волонтерських організацій, деструктивний інформаційно-психологічний вплив у суспільстві ЗМІ, ворожа пропаганда та ін.

Неможливість повного й остаточного усунення військово-соціальної напруженості, доцільність запобігання виникнення військово-соціальних конфліктів, зумовлюють необхідність проведення постійного моніторингу рівня військово-соціальної напруженості, причин його зростання та наявності соціальних детонаторів, спроможних викликати ескалацію військово-конфлікту.

4. Пропозиції щодо удосконалення інформаційно-аналітичного забезпечення

державного реагування на загрози військово-соціальній безпеці

Завданням моніторингу рівня військово-соціальної напруженості є визначення:

показників рівня фонові військово-соціальної напруженості (Нф);

критичного рівня військово-соціальної напруженості (Нкр);

рівня порогу військово-соціальної напруженості (Нпор);

поточного рівня військово-соціальної напруженості, ураховуючи її мінливість не тільки у часі, а й у просторі.

Серед багатьох причин зростання рівня військово-соціальної напруженості варто розрізняти:

політичні причини, які пов'язані із різними типами політичної свідомості та рівнями політичної культури громадян, їх оцінками сучасного соціально-політичного стану суспільства і держави в умовах зовнішньої агресії рф;

соціально-економічні причини, що зумовлені загальними негативними процесами у соціальній сфері й економіці України. Унаслідок цього можуть відбуватися зміни в структурі зайнятості населення і матеріальному становищі людей (членів сімей військовослужбовців);

психологічні причини, які є спонукальним чинником учасників протестних акцій (членів сімей військовослужбовців).

Проведення постійного моніторингу рівня військово-соціальної напруженості, причин його зростання та наявності соціальних детонаторів дасть змогу передбачити переростання кризової ситуації (зона В графіку – рис. 1) у надзвичайну ситуацію, а також розробити систему своєчасних та адекватних заходів державного реагування щодо зниження рівня військово-соціальної напруженості з метою недопущення соціального вибуху у війську. У разі виникнення надзвичайних ситуацій соціально-політичного характеру у війську зазначений моніторинг перевищення рівня порогу напруженості ($N_{пор}$) сприятиме своєчасному виявленню реальної загрози військово-соціальній безпеці.

Зауважимо, що найбільш сприятливими умовами для профілактики та запобігання соціальних конфліктів в інтересах забезпечення військово-соціальної безпеки є фази: зона фонової напруженості (зона А графіку), зона військово-соціальної кризи (зона В графіку) та зона зниження військово-соціальної напруженості (зона Е графіку).

З метою організації та здійснення заходів своєчасного та адекватного реагування на загрози військово-соціальній безпеці в ЗСУ пропонуємо впровадити в практику державного реагування паспорт загроз згаданих безпеці.

Паспорт загроз військово-соціальній безпеці в ЗСУ повинен мати таку структуру:¹⁷

1. Загальна характеристика загроз військово-соціальній безпеці.

1.1. Структура загроз:

- 1) невіршені соціальні протиріччя у сфері військово-соціальних відносин;
- 2) військово-соціальна напруженість;
- 3) військово-соціальні конфлікти, що дестабілізують ситуацію в підрозділах / військових частинах та загалом у ЗСУ;
- 4) інституційні кризи у військово-соціальній сфері та кризи військово-медичного характеру.

1.2. Об'єкти загроз військово-соціальній безпеці:

- 1) соціальний захист військовослужбовців;
- 2) соціальна справедливість у сфері військово-соціальних відносин;
- 3) мотиваційна готовність військовослужбовців ЗСУ до збройного захисту Вітчизни;
- 4) довіра військовослужбовців до військово-політичного керівництва держави та військового командування;

1.3. Джерела загроз військово-соціальній безпеці:

- 1) невідповідність програм реформування ЗСУ і результатів їх здійснення визначеним соціальним пріоритетам;
 - 2) неефективність державної політики щодо соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей.
2. Можливий розвиток загроз військово-соціальній безпеці.
- 2.1. Масштаб та ймовірність виникнення загрози.

¹⁷ Іванова В.М., Шевченко М.М. Державне реагування на загрози військово-соціальній безпеці в Збройних Силах України. *Досвід застосування збройних сил у світових війнах і воєнних конфліктах XX – початку XXI ст.: тенденції та закономірності*: матеріали міжвузівського науково-практичного семінару (Київ, 22 травня 2025 р.). Київ: ЦП «Компринт», 2025. Вип. 14. С. 267-269.

Українське військо болісно реагує на низький рівень соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей, а зниження його рівня на тлі загального зубожіння загрожує наростанням соціальної напруженості в українському війську.

2.2. Тенденції розвитку загрози.

У разі невідповідності програм реформування ЗСУ і результатів їх здійснення визначеним соціальним пріоритетам можливі такі тенденції розвитку загроз:

- 1) зростання невдоволення рівнем грошового забезпечення військовослужбовців;
- 2) зростання невдоволення соціальними відносинами в армійському середовищі;
- 3) зростання невдоволення професійним рівнем військового управління в ході ведення бойових дій;
- 4) зростання невдоволення рівнем матеріально-технічного забезпечення частин, що залученні до виконання завдань за призначенням в зоні бойових дій;
- 5) зростання невдоволення побутовими умовами військовослужбовців;
- 6) застій у вирішенні житлової проблеми;
- 7) падіння престижу військової служби;
- 8) зростання невдоволення пенсійним забезпеченням;
- 9) зростання невдоволення соціальною несправедливістю в процесі надання статусу учасника бойових дій;
- 10) зростання невдоволення бюрократичними перепонами в процесі оформлення статусу учасника бойових дій;
- 11) зростання невдоволення воєнно-політичним курсом керівництва Міністерства оборони України;
- 12) зростання невдоволення медичним забезпеченням.

У наслідок неефективної державної політики щодо соціального захисту військовослужбовців та членів їхніх сімей можуть мати місце наступні тенденції розвитку загроз:

- 1) падіння рівня життя військовослужбовців;
- 2) падіння купівельної спроможності сімей військовослужбовців;
- 3) зростання ризику розриву контракту.

2.3. Можливі наслідки загроз військово-соціальної безпеці.

У сукупності це може призвести до:

- зниження рівня довіри до воєнно-політичного керівництва держави;
- зниження рівня довіри до військового керівництва Збройними Силами

України;

- катастрофічного зниження рівня мотиваційної готовності військовослужбовців до збройного захисту Вітчизни.

3. Діяльність суб'єктів забезпечення військово-соціальної безпеки з реагування на загрози.

3.1. Суб'єкти забезпечення військово-соціальної безпеки:

- 1) Президент України;
- 2) Уряд України;
- 3) Міністерство оборони України.

3.2. *Ресурсне забезпечення.* Передбаченні у Державному бюджеті України кошти на реалізацію державних програм розвитку ЗСУ, державних і регіональних програм соціального розвитку.

3.3. *Технології реагування на загрози військово-соціальної безпеці.* Залежно від стадії формування та реалізації загроз військово-соціальної безпеці виокремлюють такі технології державного реагування на загрози, як-от:

1) на етапі передкризової ситуації – профілактика загроз військово-соціальної безпеці, а саме процес впливу силами і засобами системи кризового реагування на причини, що породжують загрози військово-соціальної безпеці, а також на умови, що сприяють їх виникненню та реалізації;

2) на етапі розгортання кризової ситуації (подія, яка вже відбулася й несе в собі потенційні загрози військово-соціальної безпеці) – попередження та припинення дії загрози військово-соціальної безпеці:

– попередження загрози військово-соціальної безпеці – це вплив силами і засобами системи кризового реагування на процес підготовки до реалізації загрози військово-соціальної безпеці з боку її джерела або носія / супротивника;

– припинення загрози військово-соціальної безпеці – це безпосередній вплив силами і засобами системи кризового реагування на процес реалізації загрози військово-соціальної безпеці.

3) на етапі розгортання надзвичайної / катастрофічної ситуації (подія, яка вже відбулася й несе в собі реальні загрози військово-соціальної безпеці) – локалізація та нейтралізація загрози військово-соціальної безпеці:

– локалізація загрози військово-соціальної безпеці – це процес усунення силами і засобами системи кризового реагування шкідливих наслідків реалізації загрози військово-соціальної безпеці.

– нейтралізація загрози військово-соціальної безпеці – це процес зведення силами і засобами системи кризового реагування шкідливих наслідків реалізації загрози військово-соціальної безпеці до їх мінімального рівня.

В таблиці 2 наведено пропозиції щодо визначення показників (індикаторів) стану соціальної безпеки військовослужбовців.¹⁸

¹⁸ Іванова В.М., Шевченко М.М. Державне реагування на загрози військово-соціальної безпеці в Збройних Силах України. *Досвід застосування збройних сил у світових війнах і воєнних конфліктах XX–початку XXI ст.: тенденції та закономірності*: матеріали міжвузівського науково-практичного семінару (Київ, 22 травня 2025 р.). Київ: ЦП «Компринт», 2025. Вип. 14. С. 267-269.

Таблиця 2

Пропозиції щодо визначення показників (індикаторів) стану соціальної безпеки військовослужбовців

Національні інтереси у військово-соціальній сфері	Найменування показника соціальної безпеки військовослужбовців (в/с) / Порогове значення показника (одиниці вимірювання)	Ймовірні наслідки у випадку виходу за порогове значення показника соціальної безпеки військовослужбовців	Зони стратегічного ризику у військово-соціальній сфері
1	2	3	4
Рівень життя і добробут в/с та членів їх сімей (розраховується за Методикою розрахунку рівня економічної безпеки України затверджена Наказом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України» від 29 жовтня 2013 року № 1277	Частка в/с та членів їх сімей із сукупними витратами, які нижче 75% медіанного рівня сукупних витрат (рівень бідності) / не більше 25%	Деструктивний вплив бідності на військово-соціальну безпеку полягає в тому, що бідність, формує ряд специфічних загроз зростання соціальної напруженості у військово-соціальній системі: зростання невдоволення відносинами у військовому середовищі; зростання невдоволення рівнем грошового забезпечення; зростання невдоволення побутовим не облаштуванням в/с; падіння престижу військової служби; зростання невдоволення пенсійним забезпеченням. В кінцевому підсумку може мати місце висування в/с вимог до командування щодо покращення матеріального положення і просування по службі, зниження рівня мотиваційної готовності до збройного захисту Вітчизни.	Відносне та абсолютне зниження рівня та якості життя в/с та членів їх сімей, що спричинить зростання соціальної напруженості у військово-соціальній системі.
	Частка в/с та членів їх сімей із середніми сукупними витратами на одну особу на місяць, які нижче прожиткового мінімуму / не більше 40%		
	Відношення середньої зарплати до прожиткового мінімуму / не більше 3%		
	Частка витрат на харчування (продовольчі товари та харчування поза домом) у загальному обсязі спожитих грошових витрат домогосподарств / не більше 50%		
	Наявність житлового фонду в середньому на одну людину / не менше 25 кв. м.		
Довіра особового складу до керівництва держави та збройних сил	Наявність в/с, котрі не довіряють керівництву держави та збройних сил / не більше 25 %	Не виконання вимог військового керівництва стосовно якості бойової підготовки та освоєння військової техніки. Не виконання наказів військового керівництва та Верховного головнокомандувача ЗСУ щодо збройного захисту Вітчизни.	Відчуження в/с від влади та військового керівництва.
Ефективність діяльності органів військового управління	Рівень злочинності (кількість злочинів на 1000 в/с) / Не більше 5	Постійне зростання грубих порушень військової дисципліни і злочинів у військах.	Криміналізація військово-соціальних відносин.
	Рівень корупції в органах військового управління / (%) (порогове значення потребують розробки)	Корупція та фінансові махінації у збройних силах.	

ВИСНОВКИ

1. Встановлено, що важливим напрямом удосконалення інформаційно-аналітичного забезпечення державного реагування на загрози військово-соціальної безпеці є паспортизація та уточнення переліку загроз вказаній безпеці.

2. Обґрунтовано, що загальна структура загроз військово-соціальної безпеці України має включати такі загрози: невирішеність соціальних протиріч у сфері військово-соціальних відносин; високий рівень військово-соціальної напруженості; військово-соціальні конфлікти, що дестабілізують ситуацію в підрозділах / військових частинах ЗСУ.

До переліку основних загроз військово-соціальної безпеці України запропоновано включити окремі положення з існуючих аналізів та оцінок безпекового середовища щодо викликів, ризиків, безпекових сценаріїв, як-от: інституційні кризи у військово-соціальній сфері та кризи військово-медичного характеру.

АНОТАЦІЯ

В розділі здійснено аналіз актуальних проблем інформаційно-аналітичного забезпечення військово-соціальної безпеки, а також визначено соціальні ризики і загрози військово-соціальної безпеці в ЗСУ, представлено класифікацію соціальних ризиків щодо ступеня типовості ризиків соціальної безпеці військовослужбовців та причини їх виникнення.

Показано, що зростання військово-соціальної напруженості в ЗСУ може призвести до високого ступеня ризику невиконання цілей державної політики по реінтеграції військовослужбовців. Відповідно, визначення показників (індикаторів) стану соціальної безпеки військовослужбовців, паспортизація загроз військово-соціальної безпеці, запровадження постійного моніторингу загроз військово-соціальної безпеці сприятиме формуванню більш обґрунтованих державно-управлінських рішень та підвищенню ефективності регулювання військово-соціальних процесів в інтересах реінтеграції військовослужбовців як ключового напрямку державної політики України в умовах воєнного стану та в період повоєнного відновлення.

Література

1. Про Стратегію національної безпеки України, Указ Президента України від 14.09.2020 р. № 392/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0005525-20#Text>
2. Голота О.П. Фінансове забезпечення соціальної сфери Збройних Сил України в умовах їх реформування: автореф. дис.. на здобуття наук. ступеня: спец. : 08.00.08. «Гроші, фінанси і кредит». Київ, 2008. 17 с.
3. Гошовська В. Соціальна домінанта національної безпеки: актуальні проблеми. Київ: Вижавничий Дім «Корпорація», 2004. 196 с.
4. Дацюк І. П. Механізми соціального захисту військовослужбовців у трансформаційному суспільстві: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня: спец. 25.00.02. «Механізми державного управління» / ІХРІНАДУ. Харків, 2010. 23 с.
5. Реагування на кризові ситуації у сфері оборони: теорія і практика : монографія / [Коваль М.В., Телелим В.М., Артамощенко В.С. та ін.] / за заг. ред. М.В. Ковалю. Київ: НУОУ, 2026. 396 с.
6. Іванова В.М., Шевченко М.М. Державне реагування на загрози військово-соціальної безпеці в Збройних Силах України. *Досвід застосування збройних сил у*

світових війнах і воєнних конфліктах XX– початку XXI ст.: тенденції та закономірності: матеріали міжвузівського науково-практичного семінару (Київ, 22 травня 2025 р.). Київ: ЦП «Компринт», 2025. Вип. 14. С. 266-276.

7. Іванова В.М. Паспортизація загроз військово-соціальної безпеці України. *Виклики національній безпеці України: соціальний вимір : матеріали круглого столу* (Київ, 11 листопада 2025 року, м. Київ) / за заг. ред. Л.Г. Комахи, Г.П. Ситника, Н.Г. Клименко. Київ : Навч.-наук. ін.-т публ. упр. та держ. служби Київ. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка, 2025. С. 34-37.

8. Шевченко М.М. Контури військово-соціальної безпеки в українському війську: нові контексти та інтерпретації. *Проблеми соціальної роботи: філософія, психологія, соціологія*. 2016. №2 (8). С. 203-214.

9. Шевченко М.М., Кочерга Д.А. Кризи, що загрожують національній безпеці України та національна рамка реагування на них. *Досвід застосування збройних сил у світових війнах і воєнних конфліктах XX– початку XXI ст.: тенденції та закономірності*: матеріали міжвузівського науково-практичного семінару (Київ, 25 травня 2023 р.). Київ: ЦП «Компринт», 2023. Вип. 12. С. 284-310.

Information about the author:

Ivanova Viktoriia Mykolaivna,

Doctor of Public Administration,

Candidate of Economic Sciences,

Associate Professor at the Department of Financial and Economic Security

National Academy of the Security Service of Ukraine

22, Mykhaila Maksymovycha str., Kyiv, 03066, Ukraine